

Η ανασκαφή της Βεργίνας, πριν και μετά!

Ο ρόλος του ανασκαφέα και η συνέχεια του ανασκαφικού έργου

Στη μνήμη του καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικου

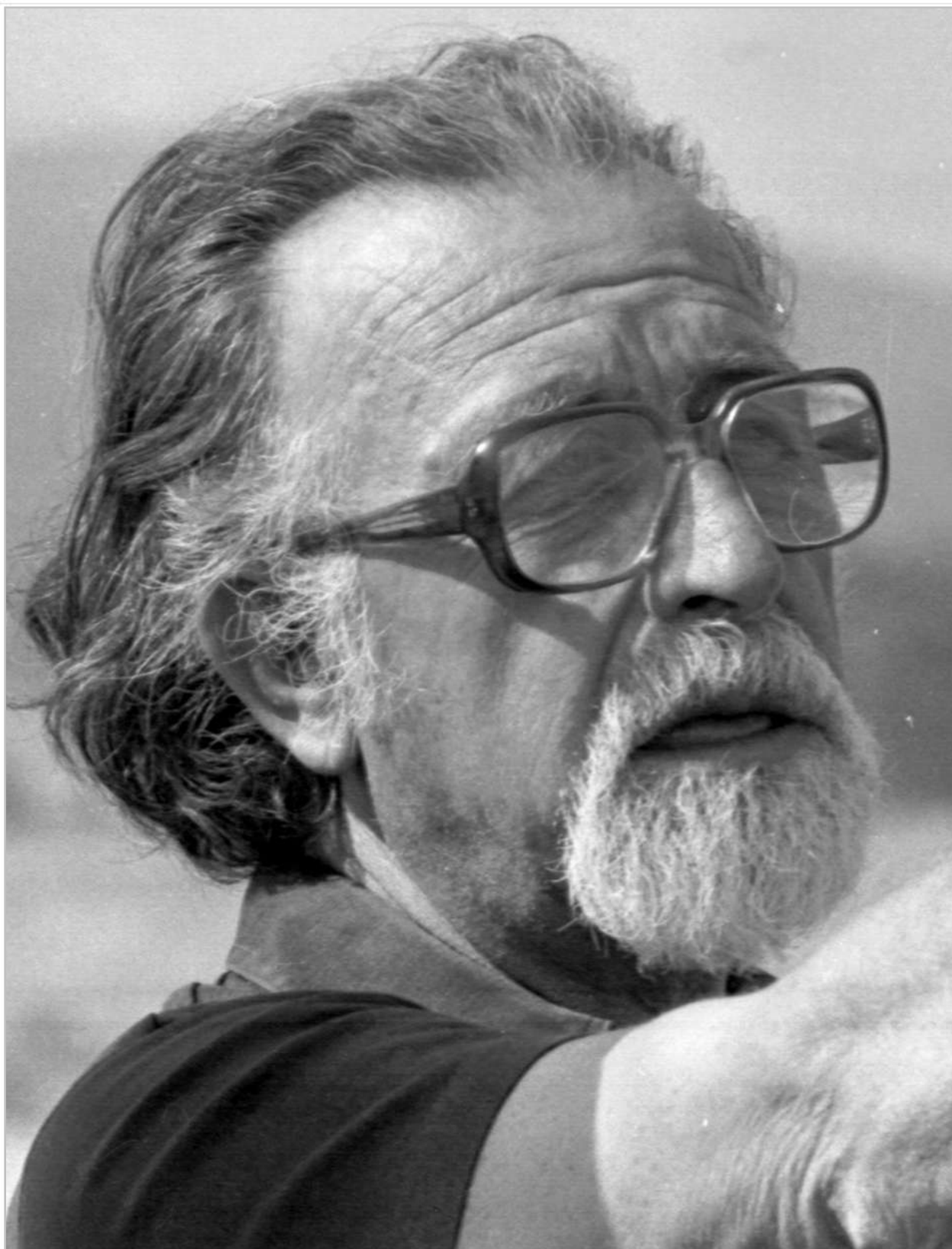
Στέλλα Δρούγου

Ομότιμη καθηγήτρια Κλασικής
Αρχαιολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Όταν ήλθαν στο φως το 1977 τα εντυπωσιακά ευρήματα από τους τάφους της Μεγάλης Τούμπας στη Βεργίνα, προκάλεσαν, όπως ήταν φυσικό, ενθουσιασμό, πολλές ερμηνείες και συζητήσεις. Πολύ γρήγορα όμως άρχισαν να αναδεικνύονται τα δύσκολα ζητήματα διαχείρισης, «μεθοδολογίας» αλλά και κατανόησης ενός τέτοιου αρχαιολογικού «κεφαλαίου». Στην πολύπλευρη αυτή επιχείρηση ο ρόλος του ανασκαφέα αποδείχθηκε πρωταγωνιστικός, ενώ για τον αρχαιολόγο Μανόλη Ανδρόνικο ο ρόλος αυτός υπήρξε αποφασιστικός, χωρίς να παραγνωρίζει κανείς τη σημασία της επιστημονικής παράδοσης, της παιδείας και της εποχής από την οποία προερχόταν ο ίδιος. Οι λύσεις και οι ερμηνείες, που δόθηκαν μετά το 1976, στην διάρκεια της τελευταίας αυτής φάσης της μακρόχρονης ανασκαφής της Βεργίνας, άφησαν ένα μεγάλο αποτύπωμα, που απαιτεί ακόμη και σήμερα μεγαλύτερη επεξεργασία και διερεύνηση. Είναι γνωστό ότι η αρχαιολογική ανασκαφή ως μια άμεση ερευνητική δράση, αλλά επί πλέον και ως βασική άσκηση στο πλαίσιο των σπουδών των φοιτητών και υποψηφίων αρχαιολόγων, δημιουργεί σε όλους ενθουσιασμό και προσμονές ίσως και συναισθηματικούς δεσμούς. Με το πέρασμα του χρόνου αποκαλύπτονται βεβαίως οι μεγάλες δυσκολίες που κρύβει αυτή η επιστημονική «περιπέτεια», ενώ στο τέλος είναι πολύ λίγοι εκείνοι που κατανοούν την σημασία της για την μνήμη και την εποχή του ερευνητή. Ο ανασκαφέας και οι τρόποι προσέγγισης των ζητημάτων, η εποχή τους, το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον φαίνεται ότι προσδιορίζουν πολλές φορές τα χαρακτηριστικά της άμεσης και οριστικής επιστημονικής δράσης. Η ανασκαφή της Βεργίνας προσέφερε, μαζί με τα πλούσια ευρήματα, εμπειρίες και γεγονότα σημαντικά, στα οποία ο ανασκαφέας και δάσκαλος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Λέξεις ευρετηρίου

Μ. Ανδρόνικος
Κ. Ρωμαίος
Γ. Μπακαλάκης
Βεργίνα-Αιγαί
Ανάκτορο Βεργίνας
Μακεδονικός τάφος
Αρχαία Μακεδονία

Ο καθηγητής Μανόλης Ανδρόνικος (1919-1992).

1. Βεργίνα.
Τοπογραφικό των Αιγών:

1. Το ανάκτορο
2. Το θέατρο
3. Το ιερό της Εύκλειας
4. Ο τομέας του αγροκτήματος Εφραιμίδη
5. Ο τάφος «του Ρωμαίου»
6. Ο τομέας «ελληνιστικής οικίας»
7. Το ιερό της Μητέρας των θεών
8. Η Μεγάλη Τούμπα - οι Βασιλικοί τάφοι
9. Το νεκροταφείο των τύμβων
10. Οι τάφοι αγροκτήματος «Μπέλλα» και οι Τάφοι «Heuzey»
11. Η ακρόπολη και το τείχος.

Θα μπορούσε ο τίτλος της σύντομης αναφοράς μας στην ανασκαφή της Βεργίνας (εικ. 1) και στον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο να είναι ίσως κάπως διαφορετικός, όμως τότε θα έπρεπε να μείνουν έξω από την μνήμη μας η εμπειρία και η προσωπική μαρτυρία για πολλά, «πριν και μετά», μικρά πράγματα και κρυμμένες μικρές αλήθειες, που ίσως σηματοδοτούν την μεγάλη εικόνα και τα σημαντικά γεγονότα αυτού του αρχαιολογικού έργου. Πριν από τον μεγάλο πόλεμο, λόγου χάριν, το 1938, ο καθηγητής αρχαιολογίας στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Κ. Ρωμαίος περιγράφει με χαρά αλλά και με την χαρακτηριστική φροντίδα, με την οποία παρατηρεί τα μνημεία, την είσοδο του συλημένου μακεδονικού τάφου με την ιωνική πρόσοψη, του τάφου που πήρε αργότερα το όνομά του και που βρισκόταν έξω από το χωριό της Βεργίνας.¹

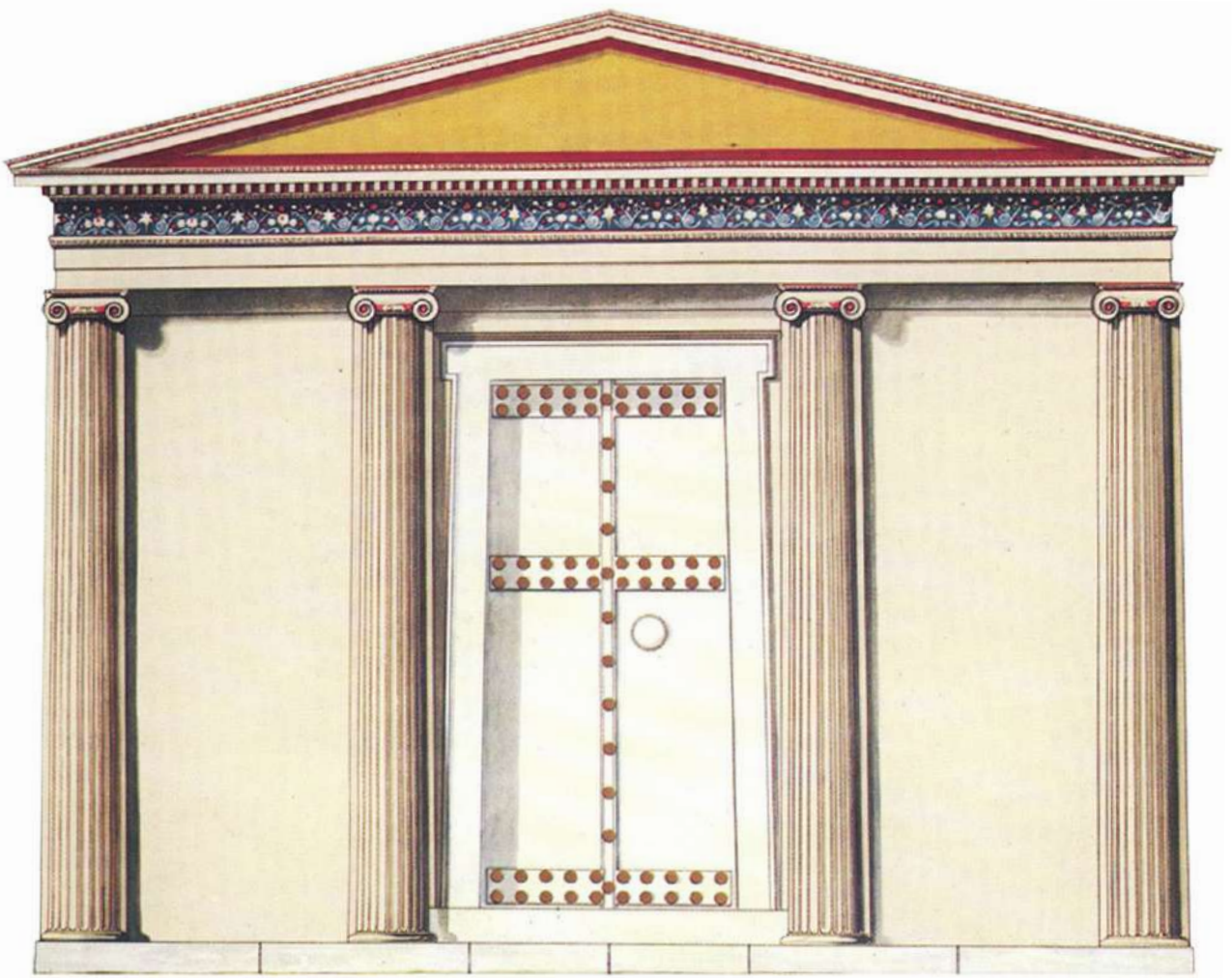
Κάλεσε αμέσως τους φοιτητές του και τους εξήγησε την τέχνη του τάφου, όπως μαρτυρούν οι μαθητές του (εικ. 2, 3, 4). Ο Μ. Ανδρόνικος,

φοιτητής τότε του Κ. Ρωμαίου, που ακολούθησε τον καθηγητή του στη Βεργίνα, ήταν εκεί και έζησε τα γεγονότα και τον ενθουσιασμό του δασκάλου του. Πολύ αργότερα, όταν και ο ίδιος αξιώθηκε μια όμοια θέση στο ίδιο πανεπιστήμιο, διηγήθηκε στους συνεργάτες και τους φοιτητές του τα μικρά γεγονότα της καθημερινότητας του δασκάλου του, τα σπουδαία αυτά μαθήματα, υφαίνοντας τη θαυμαστή συνέχεια όλων εκείνων που σχημάτιζαν την παράδοση της ανασκαφής στην Βεργίνα, των αρχαιολόγων και των άλλων ανθρώπων, αλλά και των αρχαίων μνημείων που είχαν έλθει στο φως στην περιοχή της Βεργίνας, παραμονές του μεγάλου πολέμου.²

Στο 1940, με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η ανασκαφή έπαψε και βουβάθηκε, οι αρχαιολόγοι σκόρπισαν, οι νέοι στρατεύτηκαν. Όπως για όλη την χώρα, έτσι και για την Βεργίνα ακολούθησε μια δύσκολη δεκαετία, με θάνατο και θλίψη.³ Με την είσοδο στην δεκαετία του '50, μετά τα μαύρα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και

2. Βεργίνα. Ο Κ. Ρωμαίος διδάσκει στους φοιτητές του.

3. Βεργίνα-Αιγαί. Ο μακεδονικός τάφος «του Ρωμαίου». Σχεδιαστική απόδοση της ιωνικής πρόσοψης (σχέδιο: Χ. Λεφάκη).

του Εμφυλίου, επέστρεψε στην Βεργίνα ο Μ. Ανδρόνικος, ήδη διορισμένος αρχαιολόγος και στην συνέχεια εκλεγμένος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Μαζί με τον Γ. Μπακαλάκη, με συνεργάτες και φοιτητές καθώς και με πολλούς βεργινιώτες εργάτες και με ένα χωριό που θυμόταν ακόμη και τιμούσε τους αρχαιολόγους, αποφάσισε να συνεχίσει το έργο του δασκάλου του, στο νεκροταφείο και το ανάκτορο της άγνωστης ακόμη πόλης στις χαμηλές βόρειες πλαγιές των Πιερίων, στα νοτιοανατολικά του χωριού. Είχε ήδη ολοκληρώσει την ανασκαφή στο λεγόμενο «προϊστορικό» νεκροταφείο των τύμβων, ανάμεσα στην Βεργίνα και το γειτονικό χωριό τα Παλατίτσια, την οποία και είχε δημοσιεύσει⁴ όμως κύριο έργο της έρευνάς του έγινε το μεγάλο οικοδόμημα του αρχαίου ανακτόρου, τα ερείπια του οποίου ερεύνησε και ο Κ. Ρωμαίος και τα οποία ήταν γνωστά από τον 19ο αι., όταν ο Γάλλος αρχαιολόγος και περιηγητής L. Heuzey επισκέφθηκε τα εντυπωσιακά ερείπια, σύμφωνα με περιγραφή του ιδίου.⁵ Στη Μεγάλη

Τούμπα, τον τεχνητό λόφο που κυριαρχεί μέσα στο χωριό, ο Ανδρόνικος έριξε κρυφές ματιές, τόλμησε μάλιστα και μερικές τομές, όμως «το θηρίο» αντιστεκόταν με πολλούς τρόπους, ενώ τα απαραίτητα χρήματα ήταν ανύπαρκτα.⁶ Έμειναν το πείσμα και οι παλιές παρατηρήσεις του Κ. Ρωμαίου.

Σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, ακούγαμε για όλα αυτά, όπως ένα παλιό παραμύθι, εμείς, φοιτητές και συνεργάτες, στο διάλειμμα της ανασκαφής ή το βράδυ γύρω από το μεγάλο τραπέζι στην αυλή του σπιτιού που μας φιλοξενούσε, του σπιτιού του παλιού φύλακα Παγκράτη και της γυναίκας του Βικτώριας. Η ανασκαφή στην Βεργίνα, αλλά και στο Δίον και στους Φιλίππους, φάνταζε στα μάτια των φοιτητών της αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, και πιο πολύ

4. Βεργίνα-Αιγαί. Ο μαρμάρινος θρόνος από τον μακεδονικό τάφο «του Ρωμαίου».

στα μάτια των πρωτοετών, ως ένα φανταστικό γεγονός, μια μοναδική περιπέτεια, και γεννούσε μια κρυφή επιθυμία, που την ενίσχυε βεβαίως και η γοητεία του λόγου των σπουδαίων δασκάλων στις αίθουσες διδασκαλίας.⁷ Η εμπειρία όμως της πραγματικότητας, εκεί στον τόπο, στην ανασκαφή, ανάμεσα στα ακατανόητα καμία φορά ερείπια, ήταν μεγάλη και βιωματική: ο Γ. Μπακαλάκης καθισμένος σε έναν τοίχο του ανακτόρου και κρατώντας στο χέρι λίγα θραύσματα από χρωματιστά κονιάματα, εξηγούσε για πολλή ώρα τη χρωματιστή διακόσμηση των τοίχων, την «Α' και την Β' τεχνοτροπία». Και το βράδυ ο Μ. Ανδρόνικος «βασάνιζε» τους νέους με τα σχήματα των αγγείων. Η έρευνα στο ανάκτορο δεν ήταν δυνατόν να καλύψει ολόκληρη την επιφάνεια του μεγάλου οικοδομήματος, ούτε υπήρχαν τα μεγάλα μέσα για εξειδικευμένες αναλύσεις όπως σήμερα, όμως μεταμορφωνόταν με τους σπουδαίους δασκάλους σε μεγάλο σχολείο, με πρώτο μάθημα για τους φοιτητές τη γνώση και την ευαισθησία, την κρυφή έγνοια τους για τους νέους, τη φιλία τους για τους εργάτες και τους ανθρώπους του χωριού. Αυτή η επικοινωνία με το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον έκανε το μάθημα πραγματικά σπουδαίο και βαθύ μέχρι την ψυχή μας.

Το 1970/1971 όλα σταμάτησαν απότομα εξ αιτίας της δικτατορίας. Η ανασκαφή ερήμωσε και η άσκηση των φοιτητών «αναβλήθηκε επ' αόριστον», για πέντε σχεδόν χρόνια, αφού έπρεπε οι ανήσυχοι φοιτητές να προστατευθούν από μοιραία για αυτούς λάθη. Όταν αυτή η «φυλακή» πέρασε, έμεναν πολλά να γίνουν. Φάνηκε ότι τα πανεπιστήμια ανάσαιναν πάλλι! Ο Μ. Ανδρόνικος αποφάσισε τότε να επιστρέψει στην Βεργίνα, στον τόπο του, λες και ήθελε να σβήσει αυτά τα άσχημα χρόνια της δικτατορίας και να ξαναδέσει το νήμα του αρχαιολογικού έργου στον τόπο του. Η απόφαση αυτή φαίνεται ότι έκρυβε ίσως λίγη νοσταλγία, αλλά πιο πολύ -κατά τη γνώμη μας- ζωντάνευσε τους στόχους από τα μαθήματα του δασκάλου του, του ανθρώπου που ποτέ δεν ξέχασε και συνεχώς ανέφερε στις διηγήσεις του.⁸ Αυτή την φορά θα προσπαθούσε να λύσει τον «γρίφο» της Μεγάλης Τούμπας, που δέσποζε με τα δέντρα της ανάμεσα στα σπίτια του χωριού και έκρυβε, ίσως, άγνωστα μυστικά.

Ξεκίνησε νωρίς το καλοκαίρι του 1976, με μια συνεργάτιδα (την γράφουσα), έναν φοιτητή και τέσσερις-πέντε εργάτες, ο καθένας σε πολλαπλό έργο. Όλα ήταν δύσκολα, τα δέντρα που είχαν καλύψει τον τεχνητό λόφο, ο τεράστιος όγκος του

5. Αιγαί. Πήλινο σφράγισμα από το δέσιμο του κυλίνδρου ενός μη σωζόμενου παπύρου, από το Μητρώον (2ος αι. π.Χ.).

χώματος που υψωνόταν μπροστά μας απαγορευτικά, η δυσπιστία όλων γύρω μας, και τα χρήματα της Πρυτανείας λίγα. Η ανασκαφή άρχισε με τις καθιερωμένες, μικρές τομές νότια και ανατολικά στην βάση της Μεγάλης Τούμπας· κάθε φορά όμως το χώμα μάς έσπινε μια μικρή οφθαλμαπάτη που την ακολουθούσε η διάψευση. Ο καθηγητής ήταν από το πρωί, συνεχώς εκεί, στα χώματα, έκανε σκέψεις, δεν άφηνε κανένα ίχνος, καμία παρατήρηση χωρίς σχολιασμό. Μετά από αρκετές ημέρες αποφάσισε την έρευνα στην κορυφή του λόφου, εκεί όπου παλιές απόπειρες κλοπής είχαν δημιουργήσει έναν μεγάλο αλλά αβαθή κρατήρα, όπου όμως ένα εκτεταμένο στρώμα από μεγάλες πέτρες είχε εμποδίσει τους κλέφτες να εισχωρήσουν βαθύτερα στο εσωτερικό του μεγάλου τεχνητού λόφου. Σχεδόν αμέσως οι τομές μας ανάμεσα στις πέτρες εκείνες άρχισαν να αποκαλύπτουν κάτι πολύ σπουδαίο, πολλά θραύσματα από λίθινες επιτύμβιες, ζωγραφιστές οι πιο πολλές, στήλες, προσεκτικά τοποθετημένες ανάμεσα στις αγριόπετρες.⁹ Το εύρημα και οι πρώτες παρατηρήσεις επέβαλλαν πλέον μια διαφορετική συνέχεια στην εργασία αλλά και στη σκέψη μας: έπρεπε να φυλαχτεί η ζωγραφική των στηλών και να απαντηθεί το ερώτημα της παρουσίας τους στη

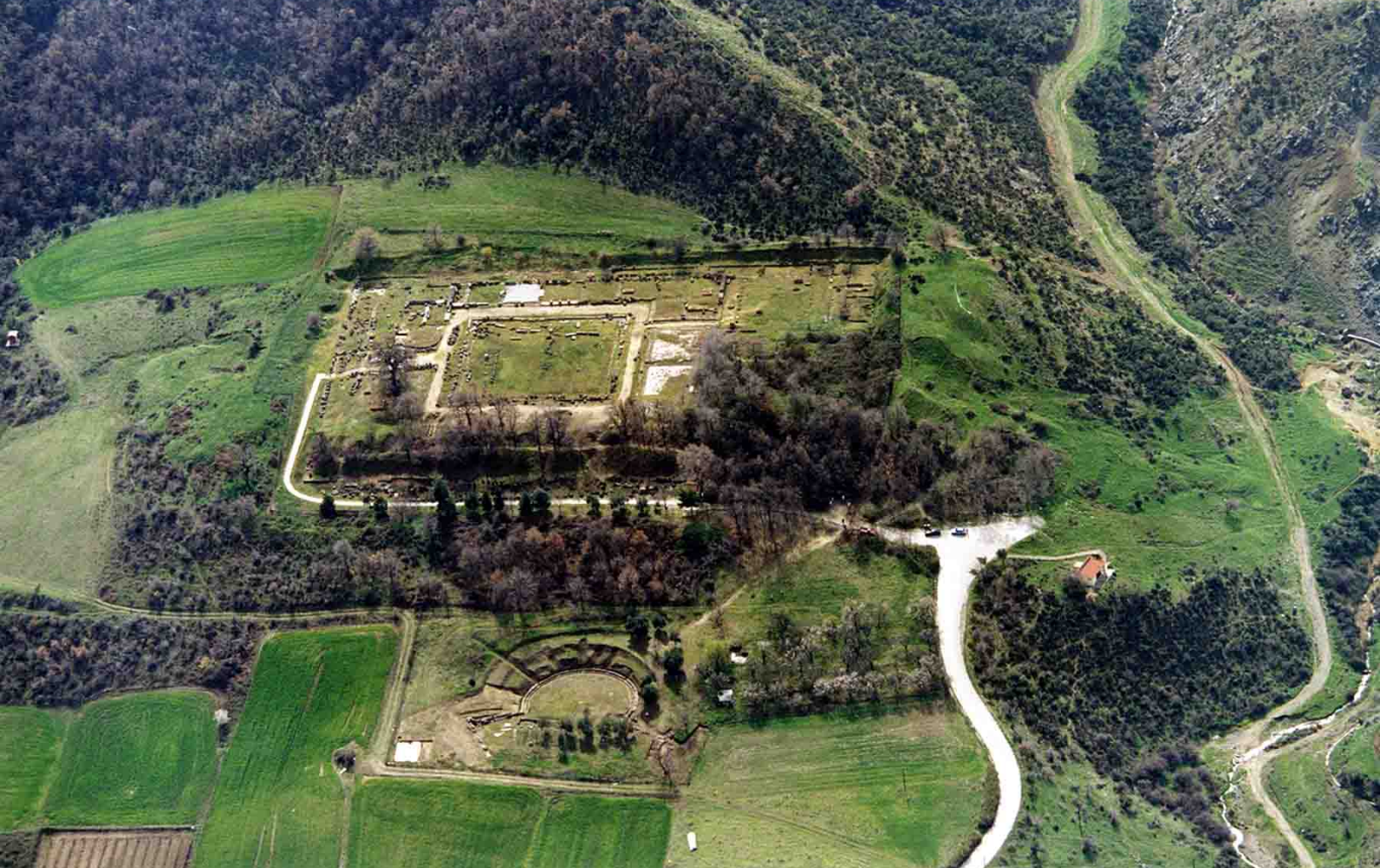
6. Η κεφαλή του νέου Ηρακλή, με λεοντοκεφαλή, από την διακόσμηση αργυρής οinoχόης· από τα κτερίσματα του τάφου του Φιλίππου στην Μεγάλη Τούμπα.

τις έριδες και το πάθος που προκάλεσε το εύρημα της Μεγάλης Τούμπας στην Βεργίνα.

Τον επόμενο χρόνο, το 1977, μετά από ένα βασιανιστικό καλοκαίρι για όλους και πιο πολύ για τον ανασκαφέα, που με την υπόθεση της προηγούμενης χρονιάς «είχε ξανοιχτεί σε μεγάλη θάλασσα», έγινε, στο τέλος Οκτωβρίου, η επόμενη ανατροπή. Ενώ η ανασκαφή των μεγάλων τομών άγγιζε την αρχαία επιφάνεια του εδάφους στο νότιο τμήμα της Τούμπας, διαπιστώθηκε την ίδια ημέρα η ύπαρξη δυο υπόγειων οικοδομημάτων, δυο τάφων, και των θεμελίων του *Ηρώου*. Οι ρυθμοί της ανασκαφής άλλαξαν, επιταχύνθηκαν, ο ανασκαφέας απέκτησε πολλές κεραίες για ό,τι επερχόταν, για ό,τι ήταν δυνατόν να χρειαστεί. Επικρατούσε ένταση, όμως τα λόγια ήταν λίγα και μόνο για πρακτικές ανάγκες, ακόμη και όταν αποκαλυπτόταν η θαυμαστή πολυπρόσωπη τοιχογραφία της πρόσοψης του μεγάλου μακεδονικού τάφου· το εύρημα για το οποίο ο Μ. Ανδρόνικος χάρηκε πολύ. Στις 8 Νοεμβρίου, με την βοήθεια των τεχνιτών και των συντηρητών, κατέβηκε στον εσωτερικό χώρο του μακεδονικού τάφου με τη μεγάλη τοιχογραφία και τη δωρική πρόσοψη. Ήθελε να μάθει αν το αρχαίο οικοδόμημα αντέχει. Οι υπόλοιποι, συνεργάτες, αρχαιολόγοι, συντηρητές, για μια στιγμή βουβοί, παρακολουθούσαν το εγχείρημα, καθώς ο αρχαίος χρόνος διαρρηγνυόταν και ο νέος επέβαλλε τους κανόνες του. Ακολούθησε μια εβδομάδα ατελείωτης δουλειάς και αϋπνίας, βάρδιες φύλαξης αλλά και πρωτόφαντων εμπειριών και νέων πραγμάτων έξω από τις εγκύκλιες γνώσεις. Για πολλά πράγματα δεν αρκούσαν οι πρότερες γνώσεις, ενώ τα συναισθήματα, που διεκδικούσαν τον χώρο τους, δεν έπρεπε να μας νικήσουν (εικ. 6). Ο χρόνος ήταν εναντίον μας, η εικόνα, η αποτύπωση, η σιωπή και το γράψιμο φαινόταν να είναι οι σύμμαχοί μας. Η συνεχής παρουσία του Ανδρόνικου λιγότευε τον φόβο μας μπροστά σε όλα αυτά τα άγνωστα. Ο ίδιος ζούσε το πιο δύσκολο έργο της ζωής του, με μεγάλη συγκράτηση και έλεγχο και αυτό μας επηρέαζε όλους: έπρεπε να καταγράψουμε την απείραχτη ταφή και τα κτερίσματά της, έπρεπε να έχουμε τα μάτια μας ορθάνοιχτα καθώς ο καθηγητής με τη βοήθεια του συντηρητή έπαιρνε τη χρυσή λάρνακα μέσα από τη μαρμαρίνη θήκη, καθώς την μετέφερε εκτός τάφου, κυριολεκτικά στον σύγχρονο κόσμο και χρόνο.¹¹

Η ανασκαφική περίοδος του 1977 υπήρξε μακρά και διήρκεσε όλο το καλοκαίρι μέχρι το τέλος Νοεμβρίου. Η έρευνα κινήθηκε με αφετηρία

θέση αυτή της Τούμπας. Ο γρίφος φαινόταν ακόμη μεγαλύτερος. Χρειάζοταν γνώση, προσοχή, αποφασιστικότητα, ταχύτητα. Ο Μ. Ανδρόνικος ανασυνέθετε τις παρατηρήσεις του, συζητούσε, άκουγε τις απορίες μας, μας έλεγε τις δικές του. Σε μια-δυο ημέρες άρχισε να μας μιλά για τον Πλούταρχο, τους Γαλάτες του Πύρρου, για τον ιστορικό N. Hammond, τελικά για την αρχαία πρωτεύουσα των Μακεδόνων, την αρχαία πόλη των Αιγών, όπου οι Τημενίδες έθαβαν τους νεκρούς τους.¹⁰ Τώρα πλέον υπήρχε για τον «γρίφο» της Μεγάλης Τούμπας ένα «κλειδί», μια εντυπωσιακή υπόθεση εργασίας. Οι στήλες θα μπορούσαν να προέρχονταν από τους τάφους που κατέστρεψαν οι Γαλάτες μισθοφόροι του Πύρρου, όταν αυτός κατέκτησε το 274/3 π. Χ. την σεβαστή πόλη των Αιγών (Πλούταρχος, *Πύρρος* 26, 6). Επομένως βρισκόμασταν πιθανώς στην αρχαία πόλη των Μακεδόνων, τις Αιγές (εικ. 5). Από το σημείο αυτών των παρατηρήσεων και σκέψεων ξεκίνησε για την ελληνική αρχαιολογία ένα ξεχωριστό κεφάλαιο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακόμη και δραματικό, αν αναλογιστεί κανείς τις συζητήσεις,

7. Βεργίνα-Αιγαί. Το αρχαίο θέατρο στην περιοχή του ανακτόρου των Αιγών- Βεργίνας.

την υπόθεση εργασίας του 1976 για την πόλη των Αιγών, αλλά κυρίως με «όπλο» την εγρήγορση για τις μεγάλες δυσκολίες που καθημερινά προέκυπταν. Με την αποκάλυψη των ταφικών οικοδομημάτων πολλαπλασιάστηκαν τα προβλήματα, αλλά και όλα εκείνα, γνώσεις, νόμοι, κανόνες, εκπλήξεις που θα όριζαν την συνέχεια, την μεθοδολογία και την επιστημονική διαδικασία του έργου. Ο ανασκαφέας είχε επικρατήσει του δασκάλου, η ψυχραιμία και η πρακτική αντιμετώπιση της ανασκαφής είχαν επιβληθεί. Παρ' όλα αυτά η ομάδα, μαθητές, συνεργάτες και τεχνικοί, ζούσαμε το καλύτερο και το πιο δύσκολο μάθημα. Πολλές φορές οι προσπάθειες περνούσαν απαρατήρητες, άλλοτε πάλι τα ερωτήματα ήσαν πολλά και απαιτούσαν πολύ κόπο. Εκείνο όμως που μας ξένιζε ήταν η δημοσιότητα –για μας πρωτόφαντη– που συνεχώς μεγάλωνε και φανέρωνε μια άλλη «πραγματικότητα» που δύσκολα μπορούσε να ελεγχθεί. Στο τέλος Νοεμβρίου 1977 ο Μ. Ανδρόνικος παρουσίασε με τον γνωστό γοητευτικό λόγο στο κατάμεστο μεγάλο αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης την ανασκαφή, τα ευρήματα και ανακοίνωσε την ερμηνευτική πρόταση του: με δεδομένο ότι το αρχαίο νεκροταφείο που ανέσκαπτε ανήκε στην αρχαία πόλη των Αιγών, όπου οι Τημενίδες έθαβαν, κατά την παράδοση του γένους τους, τους

νεκρούς τους, εκτιμούσε από το σύνολο των ευρημάτων ότι ο νεκρός του μεγάλου μακεδονικού τάφου μπορούσε να ταυτιστεί με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας, πατέρα του Αλέξανδρου Γ'.

Η πρόταση θεωρήθηκε τολμηρή, όμως τα δεδομένα, μισοκρυμμένα στον παρελθόντα χρόνο, έδιναν τολμηρά μηνύματα και όσο και αν αυτό αιφνιδίαζε, τα αρχαία υλικά κατάλοιπα άνοιγαν έναν μεγάλο ιστορικό χώρο με σχεδόν μυθικές προσωπικότητες.¹² Ο Μ. Ανδρόνικος κατέθεσε με θάρρος την άποψη του. Το ενδιαφέρον υπήρξε πλέον παγκόσμιο και βεβαίως οι αντιδράσεις, θετικές και αρνητικές, επιστημονικές ή μη, μεγάλες. Υπερβαίνει τα όρια αυτού του κειμένου να περιγράψει κανείς τον ρόλο της δημοσιότητας, της κοινής γνώμης και της πολιτείας σε ένα τέτοιο γεγονός και πιο πολύ σε μια τέτοια δυναμική έκφραση της αρχαιολογικής έρευνας. Θα χρειαζόταν ένα ολόκληρο βιβλίο για να περιγραφούν τα γεγονότα, τα συναισθήματα, οι αρχές και οι αντιδράσεις, που δημιούργησε η ανασκαφή στη Βεργίνα εκείνες τις χρονιές των μεγάλων ευρημάτων και συνεχίστηκαν μέχρι τον θάνατο του καθηγητή Μ. Ανδρόνικου, αλλά έως και σήμερα.

Στη μακρόχρονη αυτή τελευταία φάση της ανασκαφής μετά το 1976 εργάστηκαν πολλοί και ικανοί άνθρωποι, οι οποίοι στη συνέχεια της επιστημονικής και επαγγελματικής ζωής τους

8. Πήλινη προτομή της Μητέρας των Θεών από το Μητρώον των Αιγών-Βεργίνας (2ος αι. π.Χ.).

επέτυχαν πολλά· όμως εκείνα τα χρόνια του ευρήματος ο ενορχηστρωτής του έργου υπήρξε, όπως είναι φυσικό, ο υπεύθυνος ανασκαφίας και δάσκαλος. Ανέδειξε την ευθύνη απέναντι στα μνημεία, αλλά και την αξία της εμπειρίας σε σύνθετα έργα, όπως είναι η πρωτογενής έρευνα για την αποκάλυψη των αποτυπωμάτων του χρόνου και των ανθρώπων του παρελθόντος.

Η ανασκαφή στην Μεγάλη Τούμπα διήρκεσε μέχρι το 1980. Στα χρόνια αυτά ήλθαν στο φως ο συλημένος πώρινος τάφος «της Περσεφόνης», με τις τοιχογραφίες του στο εσωτερικό, ο ασύλητος τάφος, ο λεγόμενος του «Πρίγκιπα», ο συλημένος μακεδονικός τάφος «με τους ελεύθερους κίονες»¹³ και άλλοι μικρότεροι πλινθόκτιστοι τάφοι.¹⁴ Η εικόνα του χώρου της ανασκαφής μεταμορφώθηκε

και ο φυσικός αλλά και ανθρώπινος περίγυρος μεταβλήθηκε. Η Τούμπα συνεχώς «μίκραινε», τα μνημεία σκεπάστηκαν σχεδόν αμέσως με προστατευτικές πρόχειρες στέγες. Γύρω μας εμφανίζονταν νέοι άνθρωποι με ειδικό έργο, άλλοι μόνο περιέργοι και βεβαίως δεν έλειπε η «δημοσιότητα». Ο καθηγητής, που τον απασχόλησε από την αρχή η προστασία των μνημείων και των ευρημάτων, οδηγήθηκε σε δυο σοβαρές σκέψεις: την οικονομική υποστήριξη του έργου και την εξειδικευμένη διαχείριση των ευαίσθητων ευρημάτων, όπως λ.χ. ήταν οι τοιχογραφίες ή τα ελεφαντοστέινα αντικείμενα. Τον απασχόλησε επίσης και μια τρίτη σκέψη που αποκαλύφθηκε το 1980, όταν στρεφόμενος στην περιοχή της αρχαίας πόλης, ακολούθησε ίσως και πάλι το μάθημα του δασκάλου του. Χρειαζόταν περισσότερα στοιχεία για μια ολοκληρωμένη εικόνα της αρχαίας πόλης και έλπιζε στην ανεύρεση επιγραφικού υλικού, που πάντοτε τον ενδιέφερε.¹⁵ Η νέα αυτή προσπάθεια είχε σπουδαία εξέλιξη, καθώς ήδη στην αρχή της δεκαετίας του 1980 έρχονταν στο φως το θέατρο δίπλα στο ανάκτορο (εικ. 7),¹⁶ δυο σπουδαία ιερά, της *Μητέρας των Θεών* (εικ. 8)¹⁷ και της *Εύκλειας* (εικ. 9),¹⁸ με επιγραφικές μαρτυρίες, άλλα οικοδομήματα, μέρη του τείχους και της ακρόπολης.¹⁹ Από κοντά έρχονταν στο φως και άλλοι ακόμη σπουδαίοι τάφοι (εικ. 10).

Στην δεκαετία αυτή μεγάλωσε εντυπωσιακά και ο αριθμός των φοιτητών που ασκούσαν στην ανασκαφή και το μάθημα και η άσκηση επανήλθε

9. Ιερό της Εύκλειας. Αποψη από την εύρεση του μεγάλου γυναικείου αγάλματος που συνδέεται με την Ευρυδίκη, μητέρα του Φιλίππου.

στις προτεραιότητες του έργου. Ο Μ. Ανδρόνικος χαιρόταν την κουβέντα με τους φοιτητές και πιο πολύ με τους παλιούς φίλους στο χωριό. Ταξίδευε πιο συχνά και αυτό στο βάθος μάλλον τον ενοχλούσε, ενώ στα ίδια χρόνια άρχισε να συζητά τη μόνιμη στέγαση, τη σταθερή προστασία των τάφων της Μ. Τούμπας με την σπουδαία ζωγραφική τους. Με την πάροδο του χρόνου το ζήτημα άρχισε να παίρνει μορφή έως ότου το Υπουργείο Πολιτισμού ανέλαβε να πραγματοποιήσει το έργο της κάλυψης και προστασίας των βασιλικών τάφων. Ο ίδιος όμως δεν πρόλαβε δυστυχώς να το δει τελειωμένο, αφού στο τέλος Μαρτίου του 1992 τον πρόλαβε ο θάνατος, ενώ το μεγάλο στέγαστρο βρισκόταν στη τελική φάση του.²⁰

Ο θάνατος του καθηγητή Μ. Ανδρόνικου και η κατασκευή και η λειτουργία του προστατευτικού στεγάστρου των βασιλικών τάφων ως μουσείο αποτελούν το αποφασιστικό όριο μιας εποχής για την ανασκαφή της Βεργίνας και μάλιστα σε πολλά επίπεδα. Τα μνημεία και τα σπουδαία ευρήματα αποδόθηκαν στο ευρύ κοινό, που σήμερα πλέον μπορεί να τα επισκέπτεται και να βλέπει όσα, πιο πολύ από τη φήμη και τις ειδήσεις των εφημερίδων, γνώριζαν οι άνθρωποι. Όλα πραγματοποιήθηκαν γρήγορα σε σύγκριση προς τις ελληνικές συνθήκες. Η Πολιτεία, με το Υπουργείο Πολιτισμού, ανέλαβε ακόμη πιο ενεργό ρόλο στην διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου. Η ανασκαφική έρευνα συνεχίστηκε, όμως με νέες μορφές και δυνατότητες, όπως προσδιοριζόταν όχι μόνο από τα αρχαιολογικά ερωτήματα που ανέκυψαν, αλλά κυρίως από τις σύγχρονες οικονομικές και γραφειοκρατικές δυνατότητες.

Η ανακάλυψη του μεγάλου ευρήματος είχε ολοκληρωθεί ως προς την ανασκαφή του και την μεγάλη εντύπωση που προκάλεσε· όμως τα σπουδαία μνημεία και ο χώρος ήταν παρόντα και μάλιστα με μεγάλες απαιτήσεις και ανάγκες, ενώ η θεραπεία τους επέβαλλε έντονη και ήρεμη εργασία. Η ευρεία συζήτηση για το θέμα της Βεργίνας-Αιγών απαιτούσε τις απαραίτητες εξειδικευμένες δημοσιεύσεις, ώστε να δοθούν στην επιστήμη οι νέες γνώσεις· όμως τούτο αφορούσε, ίσως, μόνο τον στενό κύκλο των ερευνητών.²¹

Μετά τον θάνατον του Μανόλη Ανδρόνικου δημοσιεύθηκαν δύο χαρακτηριστικά βιβλία του, το ένα με θέμα τις τοιχογραφίες του «*Τάφου της*

Περσεφόνης» και το δεύτερο με την αφήγηση της ανασκαφής, όπως την έζησε και την πραγματοποίησε ο ίδιος, μαρτυρία πολύτιμη για την ελληνική αρχαιολογία κατά το β' ήμισυ του 20ού αι.²² Για αυτή την γενιά των αρχαιολόγων και των ανασκαφών, που μεγάλωσε και μορφώθηκε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου για να διαδραματίσει τον δικό της ρόλο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, μπορεί να γραφεί ένα βιβλίο, το οποίο θα ολοκληρώνεται με το πέρασμα στον 21ο αιώνα, χωρίς όμως να εξαντλείται η σημασία αυτών των ανθρώπων.

Σήμερα υπάρχουν πολλά νέα επιτεύγματα, ηλεκτρονικά ημερολόγια, τρισδιάστατες αναπαραστάσεις, ηλεκτρονικές περιηγήσεις «από το σπίτι», μεγάλες και μικρές χρηματοδοτήσεις με κρυμ-

10. Παράσταση περιστεριού από την διακόσμηση του μεγάλου διπλού κιβωτιόσχημου τάφου στα ανατολικά όρια του νεκροταφείου των Αιγών.

μένους στόχους και φανταχτερούς τίτλους, με «πελάτες» και «προϊόντα» κατά την εμπορική ορολογία, με εξίσωση του πολιτισμού με τον τουρισμό. Όλα αυτά ετοιμάζουν έναν νέο χρόνο, μια Νέα Εποχή, με δυνατότητες αλλά και με απώλειες. Η ανασκαφή της Βεργίνας ζει φυσικά μέσα σε όλη αυτή την νέα πραγματικότητα και λαμβάνει μέρος σ' αυτήν στο μέτρο φυσικά των πραγματικών δυνατοτήτων (εικ. 11α-β). Στη δεκαετία του 1990 προτάθηκε από την πανεπιστημιακή ανασκαφή η δημιουργία στην Βεργίνα ενός αρχαιολογικού κέντρου για την υποστήριξη της έρευνας και της άσκησης καθώς και την φύλαξη του μεγάλου αρχείου της. Η προσπάθεια ματαιώθηκε υπό το βάρος της δημόσιας γραφειοκρατίας και των λοιπών δυσλειτουργιών. Τα τελευταία χρόνια, μια νέα, όμοια προσπάθεια στο πλαίσιο του πανεπιστημίου είχε θετικό αποτέλεσμα, έτσι ώστε το πανεπιστημιακό έργο στη Βεργίνα να διαθέτει σήμερα στέγη και αποθηκευτικούς χώρους.

Η άσκηση των φοιτητών και των μελλοντικών αρχαιολόγων συνεχίζεται κατά την πάγια παράδοση και μάλιστα με αυξανόμενη συμμετοχή, αλλά και με νέα γνωρίσματα, βάσει της σύγχρονης τεχνολογίας

11α-β. Λεπτομέρεια (άνω) λαβής καλυκτωτού κρατήρα (κάτω) από τον μικρό κιβωτιόσχημο τάφο β' της ομάδας Heuzey (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.).

αλλά και υπό την νέα αντίληψη για την μελέτη και την διαχείριση του πολιτισμικού «κεφαλαίου». Είναι «κοινός τόπος» ότι η ηλεκτρονική δημοσιότητα και οι διαδικτυακές γνώσεις μεταμορφώνουν την εκπαιδευτική διαδικασία και συνεπώς την εικόνα του πολιτισμού. Παρόλα αυτά και μέσα στο νέο πλαίσιο οι αρχαιολόγοι κρατούν το μέρος της μελέτης ζωντανό και συνεχίζουν την προσπάθεια να καταστήσουν γνωστό το πλούσιο υλικό της Βεργίνας, τα μνημεία των Αιγών, με άρθρα και εκτενέστερες εργασίες.²³ Το ενδιαφέρον για την αρχαία πόλη παραμένει αμείωτο τόσο στους μελετητές όσο και στους επισκέπτες. Η μυθική καταγωγή της πόλης, η παρουσία των ισχυρών αρχαίων γενών, όπως οι Τημενίδες, η διαμόρφωση της πόλης μέσα σε ένα βασίλειο, όπως αυτό της Μακεδονίας, διαγράφονται βεβαίως αποσπασματικά μέσα από τα υλικά κατάλοιπα και τις μαρτυρίες, ωστόσο η ιστορική εικόνα παραμένει πολύτιμη.²⁴

Με όλα αυτά μαζί, ως ενιαίο πλαίσιο, η μελέτη των μνημείων και του τόπου μεταμορφώνονται κάθε χρόνο σε *μάθημα* για τους νέους φοιτητές κρατώντας αδιάρρηκτα την «κόκκινη κλωστή» της εκπαίδευσης και της έρευνας που ξεκίνησε στα χρόνια του Κ. Ρωμαίου και φθάνει έως τις ημέρες μας. Οι μεγάλοι δάσκαλοι και το γεγονός της εύρεσης σπουδαίων μνημείων άφησαν το αποτύπωμα τους στους νεώτερους αρχαιολόγους και τους ερευνητές. Δεν πρόκειται όμως για το αποτύπωμα μιας πρόσκαιρης επιτυχίας ή φιλοδοξίας, αλλά για την εμπειρία της μεγάλης γνώσης τους, του λόγου τους και της κατανόησης των πραγμάτων, της υπομονής και της παρατήρησής τους, στοιχεία όλα που χαρακτηρίζουν τους πολύτιμους αυτούς ανθρώπους (εικ. 12α-β).

Σήμερα πιθανώς δεν χρειάζεται πλέον μεγάλη ανασκαφή, παρά μόνο όταν εμφανίζεται ανάγκη ή αδιέξοδο. Υπάρχει μεγάλο πολιτισμικό απόθεμα και

12α. Ο Μανόλης Ανδρόνικος με τους φοιτητές.

εκτεταμένα πεδία έρευνας και δράσης, τα οποία χρειάζονται ακόμα αξιοποίηση και ανάδειξη. Πολύ καλύτερα περιγράφει ο ίδιος ο Μανόλης Ανδρόνικος την διαδικασία που ίσχυσε τότε, αλλά που θα χρειαστεί να ισχύσει και σήμερα:

«... Για να φτάσουμε στην επιτυχία του 1977 χρειάστηκαν πολλά χρόνια δουλειάς. Ο αρχαιολόγος που άρχισε και συνέχισε τις έρευνες, οι άμεσοι συνεργάτες του, οι εργάτες της ανασκαφής, οι άνθρωποι του χωριού έζησαν από χρόνο σε χρόνο μια επιστημονική περιπέτεια που είναι φυσικό να τους επηρέασε όχι μονάχα με τη λάμψη του χρυσού που αποκάλυψαν στο τέλος, αλλά με τον ανθρώπινο μόχθο, τις προσδοκίες, τις απογοητεύσεις που δοκίμασαν προτού φτάσει η τελική επιτυχία» (Ανδρόνικος 1994, σ.13).

12β. Ο Μανόλης Ανδρόνικος με τους φοιτητές.

Σημειώσεις

1. Ρωμαίος 1951, σ. 5· Ανδρόνικος 1999², σ. 21-22, 32-33· Ανδρόνικος 1994, σ. 28-30. Όπως είναι γνωστό, «Το Χρονικό της Βεργίνας» του Μ. Ανδρόνικου, που εκδόθηκε μετά τον θάνατό του και περιλαμβάνει τα γεγονότα της ανασκαφής μέχρι το 1978, με την εύρεση του τάφου «του Πρίγκιπα», είναι ένα έργο κείμενο, στο οποίο το επιστημονικό έργο συνδέεται άρρηκτα με την ανθρώπινη παρουσία, την μνήμη και το περιβάλλον του ανασκαφέα. Πρώτος επισκέφθηκε τα αρχαία ερείπια της Βεργίνας (παλιότερα γνωστά ως «αρχαιότητες στα Παλατίσια») στα μέσα του 19ου αι. ο L. Heuzey, ο οποίος και τα δημοσίευσε σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα H. Daumet, βλ. Heuzey, Daumet 1876, Descamps-Lequime S., Charatzopoulou K. (επιμ.), *Au royaume d' Alexandre le Grand. La Macédoine antique* (Paris 2011), σ. 76-87, 517-523.
2. Βλ. σημ.1, ιδιαίτερος Ανδρόνικος 1994.
3. Πολύ αργότερα, κατά την διάρκεια της ανασκαφής μας στους τομείς και στα επιφανειακά στρώματα, βρέθηκαν κουμπιά και άλλα παρόμοια αντικείμενα από γερμανικές στρατιωτικές στολές που μαρτυρούν όσα μας είχαν αφηγηθεί οι παλιότεροι για τις συγκρούσεις των ανταρτών με στρατιώτες των κατακτητών. Αργότερα, στο Εμφύλιο, η Μεγάλη Τούμπα υπήρξε τόπος μάχης ανάμεσα στον τακτικό στρατό και τους αντάρτες, βλ. Ανδρόνικος 1999², σ. 55· Ανδρόνικος 1994, σ. 39-40.
4. Ανδρόνικος 1969· βλ. πρόσφατα επίσης Φάκλαρης 1987, σ. 924 κ.ε. Οι A. Bräuning, I. Kilian- Dirlmeier, *Die eisenzeitlichen Grabhügel von Vergina*, Mainz 2013 μελετούν και δημοσιεύουν πρόσφατα το τμήμα του νεκροταφείου των τύμβων που είχε ανασκάψει στην ίδια περιοχή λίγο αργότερα ο Φ. Πέτσας (1960/61).
5. Ανδρόνικου, Μακαρόνα, Μουτσοπούλου, Μπακαλάκη 1961· Heuzey & Daumet 1876· Descamps-Lequime & Charatzopoulou (επιμ.) 2011, ό. π.
6. Ανδρόνικος 1999², σ. 55 για τις παλιότερες τομές· βλ. επίσης την πλήρη μελέτη των στηλών της Βεργίνας από την Σατσόγλου-Παλιαδέλη (1984, σ. 7).
7. Στην δεκαετία του 1960 δίδαξαν Κλασική Αρχαιολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ο Γ. Μπακαλάκης ο Μ. Ανδρόνικος, Βυζαντινή Τέχνη και Αρχαιολογία ο Σ. Πελεκανίδης και, προς το τέλος της δεκαετίας, Προϊστορική Αρχαιολογία ο Ν. Πλάτων και Ιστορία της Σύγχρονης Τέχνης ο Χ. Χρήστου. Ο Μ. Σακελλαρίου δίδαξε Αρχαία Ιστορία, χωρίς να λησμονούνται οι σπουδαίοι ιστορικοί άλλων περιόδων και οι κορυφαίοι φιλόλογοι των χρόνων εκείνων.
8. Βλ. Ανδρόνικος 1999², σ. 20-22· Ανδρόνικος 1994, σ. 42-50, 56-57.
9. Βλ. Σατσόγλου-Παλιαδέλη 1984, σ. 7-13· Ανδρόνικος 1999², σ. 83-85, 234-235.
10. N. G. L. Hammond, «The Archaeological Background to the Macedonian Kingdom», στο *Αρχαία Μακεδονία Α' Συμπόσιον 1968* (Θεσσαλονίκη 1970), σ. 65-67· N. G. L. Hammond, *A History of Ancient Macedonia I*, Oxford 1969, σ. 156-157· N. G. L. Hammond, G.T. Griffith, *A History of Ancient Macedonia II*, Oxford 1979, σ. 13-14· Ανδρόνικος 1999², σ. 234-235· Ανδρόνικος 1994, σ. 58-68· M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. I: A Historical and Epigraphic Study, Μελετήματα 22*, Athens 1996· πρόσφατα R. L. Fox, «Dating the royal Tombs at Vergina», στο Fox 2011, σ. 1-34.
11. Ο ρόλος και η βοήθεια των συνεργατών, των αρχαιολόγων, των συντηρητών και των τεχνιτών, των λίγων εργατών και των φυλάκων στις ημέρες του ευρήματος υπήρξαν παράγοντες αποφασιστικοί. Οι αρχαιολόγοι Σ. Δρούγου και Χ. Σατσόγλου-Παλιαδέλη και από το 1978 ο Π. Φάκλαρης συγκρότησαν την ομάδα των χρόνων εκείνων, που παρέμεινε μέχρι σήμερα. Αργότερα προστέθηκαν ακόμη οι νέοι αρχαιολόγοι Α. Κοτταρίδη, Μπ. Τσιγαρίδα, Χ. Καλλίνη, Α. Κυριάκου. Αδικοούμε πολλούς από τους συνεργάτες αναφέροντας ονομαστικά μόνο τον αρχιτέκτονα Γ. Κιαγιά, τον φωτογράφο Σ. Τσαβδόρογλου, τον σχεδιαστή Γ. Μιλτσακάκη, τους συντηρητές Γ. Πετκούση, Σ. Καραλή, Σ. Καρδάμη, Γ. Κωνσταντινίδη, τον αρχιεργάτη και φύλακα Κ. Παυλίδη.
12. Ανδρόνικος 1994, σ. 173 -177. Για τα επιχειρήματα και τη συζήτηση βλ. Ανδρόνικος 1999², σ. 219-235. Η συζήτηση για την ορθότητα των ταυτίσεων ή μη των μνημείων στη Βεργίνα με ιστορικούς τόπους ή ιστορικές προσωπικότητες είναι πάρα πολύ μεγάλη. Η χρησιμότητα επίσης των συζητήσεων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις μεγάλη και αυτό αποδεικνύει την αξία της πρότασης του Ανδρόνικου, που εξακολουθεί να ισχύει και να αποδεικνύει ότι και οι γνώσεις μας είναι «θραύσματα», ότι δηλαδή τα μνημεία, τα ευρήματα, τα υλικά κατάλοιπα χρειάζονται ακόμη μελέτη.
13. Ανδρόνικος 1999², σ. 198-217. Για τον συλημένο μακεδονικό τάφο «με τους ελεύθερους κίονες» βλ. Ανδρόνικος 1999², σ. 83· Δρούγου, Παλιαδέλη, Φάκλαρης κα. 1994, σ. 44-46. Για ένα μέρος των ευρημάτων στην Μεγάλη Τούμπα, βλ. Δρούγου 2005· Δρούγου & Σατσόγλου-Παλιαδέλη 2000· Κοτταρίδη 2013.
14. Δρούγου 2005, σ. 69-94.
15. Ανδρόνικος 1999², σ. 38-51· Σατσόγλου-Παλιαδέλη, 1996, σ. 55 κ.ε.· Δρούγου 1996, σ. 41-56· Κοτταρίδη 2002, σ. 409-412· A. Kottaridi, «Discovering Aegae, The old Macedonian Capital», στο M. Stamatopoulou, Y. Geroulanou (επιμ.) 2002, *Excavating Classical Culture Oxford*, σ. 75-81· Δρούγου 2003, σ. 129-161· Δρούγου 2009, σ. 121-132.
16. Drougou 1997, «Das antike Theater von Vergina», *AM* 112, σ. 281-305· Δρούγου & Καλλίνη 2014-2015, σ. 491-542.
17. Δρούγου 1996, σ. 41-54· Δρούγου 2009, σ. 121-132· Καλλίνη 2019.
18. Σατσόγλου-Παλιαδέλη 1996, σ. 55 κ.ε.· Σατσόγλου-Παλιαδέλη 2001, σ. 261 κ.ε.
19. Φάκλαρης 1983, σ. 213 κ.ε.
20. Ι. Δημακόπουλος, *Κελεύφη προστασίας έν ειδει τύμβου*, Αθήνα 1993· Δρούγου, Σατσόγλου-Παλιαδέλη, Φάκλαρης κ.ά. 1994· Δρούγου & Σατσόγλου-Παλιαδέλη 2005· Κοτταρίδη 2013.
21. Σατσόγλου-Παλιαδέλη 2004· Δρούγου 2005.
22. Μ. Ανδρόνικος 1994, *Βεργίνα. Ο τάφος της Περσεφόνης*, Αθήνα· Μ. Ανδρόνικος 1994, *Το χρονικό της Βεργίνας*, Αθήνα.
23. Μόνο ενδεικτικά βλ. Κυριάκου 2008· Δρούγου, Καλλίνη, Τρακατέλλη 2019.
24. Δρούγου & Σατσόγλου-Παλιαδέλη 2005· Κοτταρίδη 2013.

Βιβλιογραφία

- Ανδρόνικος Μ. 1969, *Βεργίνα. Το νεκροταφείο των τύμβων*, Αθήνα.
- Ανδρόνικου Μ., Μακαρόνα Χ., Μουτσοπούλου Ν., Μπακαλάκη Γ. 1961, *Το ανάκτορο της Βεργίνας*, Αθήνα.
- Ανδρόνικος Μ., Βεργίνα 1999² (1984), *Οι βασιλικοί τάφοι και άλλες αρχαιότητες*, Αθήνα.
- Ανδρόνικος Μ. 1994, *Βεργίνα. Ο τάφος της Περσεφόνης*, Αθήνα.
- Ανδρόνικος Μ. 1994, *Το χρονικό της Βεργίνας*, Αθήνα.
- Δρούγου Σ. 2005, *Βεργίνα. Τα πήλινα αγγεία της Μεγάλης Τούμπας*, Αθήνα.
- Δρούγου Σ. 1996, «Βεργίνα 1990-1997. Το Ιερό της Μητέρας των Θεών», *ΑΕΜΘ* 10^Α, σ. 41-54.
- Δρούγου Σ. 2003, «Η πόλη των Αιγών», *Εγνατία* 7, σ. 129-161.
- Δρούγου Σ. 2009, «Βεργίνα. Η εικόνα του τέλους της πόλης των Αιγών», *Εγνατία* 13, σ. 121-132.
- Δρούγου Σ. 2014-2015, Καλλίνη Χ., «Βεργίνα. Το θέατρο των Αιγών. Νέες παρατηρήσεις και ευρήματα από την παλιά ανασκαφή», *ΑΔ* 69-70, σ. 491- 542.
- Δρούγου Σ., Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. 2005, *Βεργίνα. Ο τόπος και η ιστορία του*, Αθήνα.
- Δρούγου Σ., Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. , Φάκλαρης Π. κ.ά. 1994, *Βεργίνα. Η Μεγάλη Τούμπα*, Θεσσαλονίκη.
- Δρούγου Σ. , Καλλίνη Χ., Τρακατέλλη Λ.-Α. 2019, *Βεργίνα. Η νεκρόπολη των Αιγών, οι τάφοι Heuzey. Ο τάφος με το περιστέρι (Παλατίτσια)*, Θεσσαλονίκη.
- Καλλίνη Χ. 2019, Στρωματογραφημένοι πήλινοι λύχνοι από το Μητρώο των Αιγών», *Θ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Θεσσαλονίκη 2012, Αθήνα.
- Α. Κοτταρίδη Α. 2013, Αιγές. *Η βασιλική μητρόπολη των Μακεδόνων*, Ίδρυμα Λάτση, Αθήνα.
- Κοτταρίδη Α. 1997, «Βεργίνα.Το αρχαιολογικό έργο της ΙΖΕΠΚΑ», *ΑΕΜΘ* 11 , σ. 129 κ.ε.
- Κοτταρίδη Α. 2002, «Η ανασκαφή στη νεκρόπολη των Αιγών το 2001», *ΑΕΜΘ* 16, σ. 498 κ.ε.
- Κυριάκου Αθ. 2008, *Η Στενόμακρη Τούμπα της Βεργίνας. Ταφικές πρακτικές στη Μακεδονία του 4ου αι. π. Χ.*, Θεσσαλονίκη.
- Ρωμαίος Κ. 1951, *Ο μακεδονικός τάφος της Βεργίνας*, Αθήνα.
- Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. 1984, *Τα επιτάφια μνημεία από τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας*, Θεσσαλονίκη.
- Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. 2004, *Βεργίνα. Ο τάφος του Φιλίππου. Η τοιχογραφία με το κυνήγι*, Αθήνα.
- Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. 1996, «Το Ιερό της Ευκλείας στη Βεργίνα», *ΑΕΜΘ* 10^Α, σ. 55 κ.ε.
- Σατσόγλου-Παλιαδέλη Χρ. 2001, «*Έκ του έρειπιώνος των Παλαττίσιων. Νεανικές κεφαλές από τον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας*», *Άγαλμα, Μελέτες για την αρχαία πλαστική προς τιμήν του Γ. Δεσπίνη*, Αθήνα, σ. 261 κ.ε.
- Φάκλαρης Π. 1983, «Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα», *ΑΔ* 38, σ. 213 κ.ε.
- Φάκλαρης Π. 1987, «Ταφή Πρώμης Εποχής Σιδήρου στη Βεργίνα», *Αμνητός, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη, σ. 924 κ.ε.
- Φάκλαρης Π. 1996, «Βεργίνα. Ο οχυρωματικός περίβολος και η ακρόπολη», *ΑΕΜΘ* 10^Α, σ. 69-75.
- Φάκλαρης Π., *Βεργίνα. Τα όπλα των τάφων της Μ. Τούμπας* (ανέκδοτο).
- Heuzey L. & Daumet H. 1876, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris.
- Fox P. L. (επιμ.) 2011, *Brills Companion to Ancient Macedon*, Leiden.

ABSTRACT

The excavation of Vergina, before and after!

The role of the excavator and the continuity of the excavation

Stella Drougou

Emeritus Professor of Classical Archaeology Aristotle University Thessaloniki, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2018, 2(3): 356 - 371

When the impressive finds, concealed under the Great Tumulus at Vergina, came to light in 1977, they aroused, as was expected, much enthusiasm and instigated numerous interpretations and debate, yet simultaneously, underscored a series of difficult issues concerning management, “methodology”, but also the understanding of such an archaeological asset. In this multi-faceted endeavour, the role which the excavator Manolis Andronikos played has been decisive; however, the significance of scientific tradition, education and the era to which he belonged, but also the archaeological practice and research in general should not be underestimated. The solutions and the interpretations given after 1976 during this last phase of the long-lasting excavation of Vergina have left their indelible imprint that perhaps still calls for further elaboration and investigation. It is known that archaeological excavation as a direct research activity, but also a fundamental traineeship that forms part of the study programme of students and future archaeologists inspires widespread enthusiasm and anticipation and possibly builds emotional connections. Undeniably, in the course of time the great difficulties entailed in this scientific “adventure” are revealed, whereas in the end those who perhaps understand its significance for memory and the epoch of the researcher are very few. The excavators and the ways by which issues are approached, their times, the natural and social environment frequently determine the features of the direct and definitive scientific action. The excavation at Vergina offered, alongside the rich finds, experiences and significant events in which the excavator and instructor played a leading role.

(transl. D. Doumas)

Key words: M. Andronikos, K. Rhomaios, G. Bakalakis, Vergina-Aigai, The palace of Vergina, Macedonian tomb, Ancient Macedonia